УДК 159.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12\(18\)-385-392](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-12(18)-385-392)

Ковальчук Анна Сергіївна здобувач вищої освіти доктора філософії кафедри психології та особистісного розвитку, Навчально-науковий інститут менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти», вул. Січових Стрільців, 52-А, м. Київ, 04053, тел.: 044-481-38-00, e-mail: kovalchuk_anna1991@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-9027-2517>

СІМ'Я ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ СТАВЛЕНЬ У ДІТЕЙ ДО ЛЮДЕЙ

Анотація. Дана стаття присвячена аналізу сім'ї як чиннику формування ціннісних ставлень у дітей до людей. Актуальність проблеми заключається в тому, що ціннісні установки сімейного середовища передаються наступному поколінню, яке буде сприймати їх як вірні, слідувати їм та орієнтуватися на них у своєму житті. Не можна недооцінювати вплив сім'ї на формування ціннісних установок у дітей щодо інших людей. Сім'ї відводиться особливе місце в житті дитини, адже вона найбільш за інші соціальні інститути зацікавлена у зростанні повноцінної особистості. Також згадуються науковці, які працювали над дослідженням впливу сімейних стосунків на особистість дитини. Сім'я дає дитині приклад у стосунках, ставленні до людей та життя загалом. У статті представлені функції сім'ї відносно формування та розвитку дитини: засвоєння простих норм моральності (доброзичливості, правдивості, чуйності), емоційно-ціннісних уявлень, формування моральних почуттів. Розглядаються також причини того, чому сім'я є важливою у зростанні дитини. В даному контексті аналізується наявність ціннісних орієнтацій у дитини, які передаються та формуються в сімейному колі. Цінності, ціннісні орієнтації стихійно не виникають, а є результатом тривалого процесу їх формування впродовж всього життя особистості. У статті зазначається, що цінності та соціальні установки є змінювальними та піддаються впливу з боку різних соціальних інститутів, головним чином – сім'ї.

На останок, було узагальнено викладений матеріал та зроблено висновки щодо факторів в сім'ї, які сприяють формування ціннісного ставлення у дітей, одними з яких є загальний психологічний клімат та емоційна атмосфера, спосіб життя батьків, наявність у батьків власних стійких ціннісних установок у житті.

Ключові слова: сім'я, цінності, ціннісне ставлення.

Kovalchuk Anna Serhiivna Candidate of Higher Education, Doctor of Philosophy, Department of Psychology and Personal Development, Educational and Scientific Institute of Management and Psychology, University of Education Management, Sichovykh Striltsiv St., 52-A, Kyiv, 04053, tel.: 044-481-38-00, e-mail: kovalchuk_anna1991@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-9027-2517>

THE FAMILY AS A FACTOR IN THE FORMATION OF VALUE ATTITUDES IN CHILDREN TO PEOPLE

Abstract. This article is devoted to the analysis of the family as a factor in the formation of values in children to people. The urgency of the problem is that the values of the family environment are passed on to the next generation, which will perceive them as faithful, follow them and focus on them in their lives. The influence of the family on the formation of children's attitudes towards other people should not be underestimated. The influence of the family on the formation of children's attitudes towards other people should not be underestimated. The family is given a special place in the life of the child, because it is more interested in the growth of a full-fledged personality than other social institutions. Researchers who have studied the impact of family relationships on a child's personality are also mentioned. The family sets an example for the child in relationships, attitudes towards people and life in general. The article presents the functions of the family in relation to the formation and development of the child: the assimilation of simple norms of morality (benevolence, truthfulness, sensitivity), emotional and value ideas, the formation of moral feelings. The reasons why the family is important in a child's growth are also discussed. In this context, the presence of value orientations in the child, which are transmitted and formed in the family circle, is analyzed. Values, value orientations do not arise spontaneously, but are the result of a long process of their formation throughout the life of the individual. The article notes that values and social attitudes are changing and influenced by various social institutions, mainly the family.

Finally, the presented material was summarized and conclusions were made about the factors in the family that contribute to the formation of values in children, among which are the general psychological climate and emotional atmosphere, lifestyle of parents, parents have their own stable values in life.

Keywords: family, values, values.

Постановка проблеми. Виховний потенціал сім'ї надає їй переваги перед іншими соціальними інститутами у впливі на усвідомлення справжніх життєвих цінностей. Її функціями завжди були – накопичення, збереження та передача життєво необхідних ціннісних знань наступному поколінню. Вона є найбільш зацікавленою у формуванні і зростанні зрілої та автентичної особистості, тому кожна сім'я по-своєму намагається створити для цього сприятливі умови. Сім'я закладає та прищеплює головні загальнолюдські цінності, які потім стають

укорінившимися поглядами та частиною свідомості дитини. Належне виховання та підкріплення його власним прикладом батьків, створюють в подальшому моральні принципи підростаючого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду науковців Б.Г. Ананьєва, М.Й. Боришевського, А.Г. Здравомислова, Г.С. Костюка, К.В. Шорохової, В.О. Ядова саме від внутрішньо сімейних стосунків залежить сформованість у дитини морально-духовних цінностей. Вплив сімейного виховання, його стилю, способів внутрішньо сімейного зв'язку розглядали у дослідженнях М.Й. Боришевського, Г.Я. Варги, В.І. Гарбузова, О.І. Захарова, А.Є. Лічко, В.В. Століна.

Виклад основного матеріалу. Діти в усьому намагаються наслідувати своїх батьків, це є безперечний факт, тому в ситуації незрілої дитячої психіки, вся відповідальність за формування ціннісних ставлень лежить на сім'ї.

Вплив сім'ї на дітей відбувається повсякденно і невинно. Нині ніхто з учених, які займаються проблемами соціальної психології, не сумнівається у необхідності сім'ї для розвитку дітей. Суспільне виховання неспроможне замінити сімейного, оскільки вирішальну роль становленні особистості грає не дидактика, а та специфічна психологічна атмосфера, що створюється подружжям, материнством і батьківством, відносинами між старшим і молодшим поколіннями у ній [1].

Важливим у розвитку дитини є значимий дорослий, на якого дитина рівняється і намагається наслідувати його в усьому. Розвиток особистості дитини здійснюється переважно в сім'ї і залежить від стилю виховання батьків. Від того, як буде відбуватись виховання на перших стадіях розвитку людини, в значній мірі залежать майбутні ціннісні орієнтації підростаючої особистості, яка входить у життя.

Найважливішою функцією сім'ї, у формуванні особистості дитини, є закладка морального фундаменту його особистості: засвоєння простих норм моральності (доброзичливості, правдивості, чуйності), емоційно-ціннісних уявлень, формування моральних почуттів. Наявність індивідуальних цінностей і смислів дозволяє кожній сім'ї в ході розвитку своєї дитини привласнювати їй вже готові базові цінності, які схвалюються в даній культурі, які є найважливішими детермінантами поведінки. І якщо на ранніх етапах становлення сім'я щось недодала в цьому плані, несформованість моральних цінностей та моральних почуттів може позначатися протягом усього наступного життя, виражаючись у нездатності до глибоких почуттів дружби, кохання, співчуття [2].

Сім'я для дитини є уособленням сімейних та загалом суспільних цінностей та норм, що наділяє її безмежними можливостями щодо закладання та усвідомлення морально-етичних проявів.

З огляду закладання цінностей дитини в сімейному осередку, формування її особистості, взаємовідносини з ровесниками, психологічне самопочуття

визначається тим, на скільки в сім'ї задовільняються життєві потреби: любов, безпека, довіра, самостійності, визнання. Це проявляється у взаєминах між батьками, їх сумісністю, оскільки характер батьків та їх взаємини з дитиною є основною умовою її психічного, фізичного та духовного розвитку [3, с. 117].

Психологічний клімат сім'ї - це один із могутніх факторів емоційного впливу на дитину. Від атмосфери в сім'ї, морального обличчя батьків великою мірою залежать спрямованість активності дитини, її позитивне або негативне самопочуття, характер особистісних очікувань підростаючої особистості щодо оточуючих людей. Афективна насиченість спілкування між членами сім'ї, переважання позитивних та негативних емоцій істотно відбивається на самопочутті дитини, її світосприйнятті та усвідомленні образу близьких дорослих. Саме з тих особливостей, якими відзначається найбільш типова гама переживань членів родини, їх настроїв, афектів, емоційних контактів, проявів любові й поваги один до одного, і складається психологічний клімат сім'ї як мікроколективу [4].

Безперечним є те, що сімейна атмосфера може створюватися рівнем доброзичливості чи недоброзичливості один до одного, поважним чи зневажливим ставленням до інтересів один одного, тактовним, делікатним ставленням до внутрішнього світу іншого чи безцеремонним втручанням у цей світ. І перш ніж дитина навчиться розрізняти, хто і що вносить у сім'ю, вона вже вибирає сімейну атмосферу, використовуючи певний тон спілкування з іншими людьми. Для нормальної благополучної сім'ї характерна атмосфера родинних емоційних зв'язків, насиченість, безпосередність і відкритість проявів любові, піклування і переживання. У такій сім'ї вміють радіти успіхам інших, відзначати позитивні риси один одного, спокійно ділитися своїми переживаннями, не побоюючись бути не почутим чи не зрозумілим. Спілкуючись із дитиною, можна зрозуміти, в якій атмосфері вона зростає. Дитина вибирає стиль взаємовідносин, спосіб життя, лінії поведінки, ціннісні установки і надалі їх відтворює [5].

Варто наголосити, що внутрішньо сімейні цінності, правила – це фундамент становлення смислової сфери дитини. На думку С. Д. Максименка - відправним пунктом онтогенезу вважається любов двох людей та їх бажання створити нове життя [6, с.101].

Виховний потенціал сім'ї містить у собі не тільки її можливості у сфері духовно-практичної діяльності батьків, спрямованої на формування у дітей певних якостей, а й ті, які закладають сімейне мікросередовище, спосіб життя сім'ї, її традиції й стиль взаємин між усіма членами [1]7. Так, на дитину та її погляди буде впливати загальна картина сім'ї, а не лише відношення до неї самої з боку батьків.

Морально-ціннісні якості дитини формуються в процесі виховання, насамперед, у сім'ї, на що наголошували Н. Репа та В. Слюсаренко. Домашня атмосфера, побут, взаємовідносини між батьками, з близькими, знайомими й

незнайомими людьми створюють безліч ситуацій, завдяки яким дитина вчиться, як слід поводитися. Велике значення для дитини має приклад батьків. Саме з цього джерела дитина дістає необхідні дані для побудови своїх майбутніх взаємовідносин із людьми [8]. Найкраще закріплюються ті моральні та соціальні установки, які спостерігаються у конкретних проявах поведінки.

Культура поведінки характеризує і духовне, і морально-етичне обличчя дитини, свідчить, наскільки глибоко й органічно вона засвоїла культурний досвід. Завдяки батькам дитина набуває досвіду культурної поведінки. Вони мають можливість продемонструвати дітям правила ввічливості відносно інших людей [9]. На батьків покладається відповідальність за поведінку їх дітей, адже вона відображатиме закріплені в сім'ї установки, реакції, цінності.

Модель поведінки дитини є відзеркаленням сімейної атмосфери, адже показуватиме сформовані на основі прикладу батьків норми поведінки, провідні якості характеру, ставлення.

Сімейне середовище розглядається як основний фактор розвитку дитини. Тому що вихідне середовище – є ключовим. Відносини між членами сім'ї відіграють важливу роль у визначенні моделі ставлення та поведінки дітей у подальшому по відношенню до інших. Хоча ця закономірність буде змінюватися зі зростанням кількості немовлят і масштабів навколишнього середовища, але основна модель, як правило, залишається. Крім того, сім'я або батьки повинні утримувати, піклуватися, захищати дітей для соціалізації, щоб вони могли контролювати себе в соціальному житті. Відносини дитини з усією родиною впливають на ставлення дитини до інших загалом.

Причини важливості впливу сім'ї на розвиток дитини:

- сім'я є першою соціальною групою, яка стала центром ідентичності дитини;
- сім'я є першим середовищем, яке знайомить дитину з цінностями життя;
- батьки та інші члени сім'ї становлять "значущих людей" для особистісного розвитку дитини;
- сім'я як інститут, що забезпечує базові людські потреби, як біологічні, так і соціально-психологічні;
- дитина проводить більшу частину свого часу в сімейному оточенні (Syamsu Yusuf and Nani M. Sugandhi; 2011) [10].

Знання батьками вікових особливостей дітей та їх потреб, основних чинників, які зумовлюють її оптимальний розвиток - забезпечить результативність виховних впливів, а саме: у дітей формується позитивне емоційне ставлення до дорослого, прагнення бути відповідним до його моральних вимог, тобто виникає те бажання бути хорошим, яке є ефективним управлінням поведінкою дітей. Не тільки під впливом дорослих, а й у їх відсутність діти, в яких сформована потреба у повазі (особистісному ставленні до себе), прагнуть виправдати моральні очікування старших. Тому прагнення "бути хорошим" закладається в сім'ї [11]. Наявність моральних принципів буде

керувати поведінкою дитини, тому усвідомленість своїх вчинків проявлятиметься в поважному, ввічливому, толерантному ставленні до інших.

Ефективність виховання дітей у сім'ї залежить від створення в ній належних умов. Головна умова сімейного виховання – міцний фундамент сім'ї, що базується на її непорушному авторитеті, подружній вірності, любові до дітей і відданості обов'язку щодо їх виховання, материнському покликанні жінки та ін.. Тому, подружжю варто створити для початку міцний шлюбний союз, дійти порозуміння у поглядах на життя, цінностях та усвідомлено підійти до батьківства.

На думку ряду дослідників (Андрєєва А.Г., Виготський Л.С., Москаленко В.В.), цінності, ціннісні орієнтації стихійно не виникають, а є результатом тривалого процесу їх формування впродовж всього життя особистості. Засвоєння дитиною цінностей передбачає набуття нею знань, суспільного досвіду, розуміння суті явищ і факторів об'єктивної дійсності і свого місця в суспільстві та часовому просторі [12].

Становлення дитини в сімейному осередку грає вирішальну роль у її соціалізації та адаптації, через відчуття своєї значущості, вміння налагоджувати контакти з іншими, систему цінностей. Це слугуватиме для благополучного розвитку дитини.

Підсвідомість дитини буде зберігати протягом всього життя ті установки та життєві цінності, які вона споглядала у своїй сім'ї, орієнтуючих на них у своїй поведінці. З віком цінності та пріоритети можуть дещо змінюватися, однак, вони будуть походити від тих, що закладені в сім'ї, в якій народилася. Варто розуміти, що життєва позиція, направленість, які закладаються дитині в сім'ї, будуть слугувати вектором в подальшому стилі життя, планах та стосунках з оточуючими.

Проаналізувавши та узагальнивши наукові матеріали з даної теми, ми виділяємо наступні фактори в сім'ї, які сприяють формування ціннісного ставлення у дітей:

1. Загальний психологічний клімат та емоційна атмосфера.
2. Стиль виховання батьків
3. Особливості міжособистісних стосунків між батьками
4. Наявність сімейних традицій
5. Спосіб життя батьків
6. Ставлення батьків до інших людей
7. Орієнтація батьків на сімейні цінності
8. Наявність у батьків власних стійких ціннісних установок у житті
9. Цілеспрямоване виховання в дітях морально-етичних якостей характеру

Висновки. Таким чином, значення сім'ї у формуванні в дитини ціннісного ставлення до людей важко переоцінити. Сімейний уклад та його наповненість морально-етичними принципами, ціннісними орієнтаціями, життєвими позиціями – формує усвідомлену особистість дитини та визначає її благополучний розвиток.

Література:

1. Н.Ю. Еремина «Формирование нравственности ребёнка в условия семейного воспитания»//Самарский научный вестник. 1(2), 21-24 с.
2. Психология развивающейся личности / Под ред. А.В. Петровского. М, 1987. - 240 с.
3. Мельник Л.П., Співак Л.М., Славина Н.С. Вплив подружньої сумісності на взаємини дошкільника в дитячому колективі // Наукові праці Кам'янець Подільського державного університету. Серія: психологічні науки. – Вип. 1. – 2007. – С. 113-117.
4. Алексеенко Т.Ф. Молода сім'я в сучасному виховному процесі/Т.Ф. Алексеенко. // Педагогіка і психологія. - 1998. - № 4. - С.53-59.
5. Харлова, О. Н. Семейные отношения и их влияние на формирование личности ребенка / О. Н. Харлова. — Текст : непосредственный // Актуальные вопросы современной педагогики : материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Самара, март 2016 г.). — Самара : ООО "Издательство АСГАРД", 2016. — С. 279-283. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/188/9816/> (дата обращения: 18.11.2021).
6. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості /С. Д. Максименко. – К.: Видавництво ТОВ "КММ", 2006. – 240 с. – Библиогр.: С. 246-255
7. Чечет В.В. Педагогіка семейного воспитания : учебно-методическое пособие. Минск, 1998. 256 с
8. Репа Н. Виховання духовного світу школярів / Н. Репа, В. Слюсаренко. – К.,1995. – 253 с.
9. Сапронова М. Культура поведінки - категорія моральна / М. Сапронова // Дошкільне виховання. – 2003. – № 10. – С. 8–9.
10. Roostin, E. (2018). Family influence on the development of children. PrimaryEdu - Journal of Primary Education, 2 (1) Retrieved from. https://www.researchgate.net/publication/332618364_FAMILY_INFLUENCE_ON_THE_DEVELOPMENT_OF_CHILDREN.
11. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій / О.І. Бондарчук. - К.: МАУП, 2001.- 96с.
12. Токарева Л.Д. «Формування ціннісних орієнтацій як чинник моральності дошкільників у сучасному соціопросторі». /Токарева Л.Д. Актуальні проблеми психології: //збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України: Психологія розвитку дошкільника. – Київ: Вид – во «Срібна Хвиля»,2012. – Т.IV. – Випуск 8. – С.280 – 298.

References:

1. Eremina, N.Y. (2013). Formirovaniye нравственности rebonka v usloviya semeynogo vospitaniya [Formation of moral child into family education]. *Samarskiy nauchnyy vestnik – Samara Journal of Science*, 1(2), 21-24 [in Russian].
2. Petrovskogo, A.V. (Eds.). (1987). *Psikhologiya razvivayushcheysya lichnosti [Psychology of the Developing Personality]*. M.: Pedagogika [in Russian].
3. Melnyk, L.P., Spivak, L.M., Slavina N.S. (2007). Vplyv podruzhn'oyi sumisnosti na vzayemyny doshkil'nyka v dytyachomu kolektyvi [The influence of marital compatibility on the relationship of the preschooler in the children's team]. *Naukovi pratsi Kam"yanets' Podil's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: psykholohichni nauky – Scientific works of Kamyanets Podolsk State University. Series: psychological sciences* (pp. 113-117) [in Ukrainian].

4. Alekseyenko, T.F. (1998). Moloda sim'ya v suchasnomu vykhovnomu protsesi [Young family in the modern educational process]. *Pedahohika i psykholohiya - Pedagogy and psychology*, 4, 53-59 [in Ukrainian].
5. Kharlova, O. N. (2016). Semeynyye otnosheniya i ikh vliyaniye na formirovaniye lichnosti rebenka [Family relations and their influence on the formation of a child's personality]. *Aktual'nyye voprosy sovremennoy pedagogiki – Topical issues of modern pedagogy: Proceedings VIII of the International Scientific Conference*. (pp. 279-283). Samara: OOO "Izdatel'stvo ASGARD". Retrieved from <https://moluch.ru/conf/ped/archive/188/9816/> [in Russian]
6. Maksymenko, S.D. (2006). *Geneza zdiysnennya osobystosti [Genesis of personality realization]*. Kyiv: TOV "KMM" [in Ukrainian].
7. Chechet, V.V. (1998). *Pedagogika semeynogo vospitaniya: uchebno-metodicheskoye posobiye [Pedagogy of family education: teaching aid]*. Minsk [in Russian].
8. Repa, N., Slyusarenko, V. (1995). *Vykhovannya dukhovnoho svitu shkolyariv [Education of the spiritual world of schoolchildren]*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Sapronova M. (2003). Kul'tura povedinky - katehoriya moral'na [Culture of behavior - a moral category]. *Doshkil'ne vykhovannya - Preschool education*, 10, 8-9 [in Ukrainian].
10. Roostin, E. (2018). Family influence on the development of children. *PrimaryEdu - Journal of Primary Education*, 2 (1) Retrieved from. https://www.researchgate.net/publication/332618364_FAMILY_INFLUENCE_ON_THE_DEVELOPMENT_OF_CHILDREN.
11. Bondarchuk, O.I. (2001). *Psykhologhiya sim'yi: Kurs lektsiy [Family psychology: Course of lectures]*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
12. Tokaryeva, L.D. (2012). Formuvannya tsinnisnykh oriyentatsiy yak chynnyk moral'nosti doshkil'nykiv u suchasnomu sotsioprostori [The formation of value orientations as a factor in the morality of preschoolers in modern socio-space]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H.S.Kostyuka NAPON Ukrayiny: Psykhologhiya rozvytku doshkil'nyka – Actual problems of psychology: collection of scientific works of the GS Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine: Psychology of preschooler development*, 8(4), 280 – 298 [in Ukrainian].